

Grzegorz, Maksymilian

"Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen", hrsg. von Wilhelm Rausch im Auftrage der Österreichischen Arbeitskreises für Stadtgeschichtsforschung, Linz/Donau 1972 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 535-537

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ową. Rezultaty zaś badawcze Gerharda Eisa zalicza Jungbluth *sensu stricto* do krzyżackiego piśmiennictwa, a nie literatury², gdyż zajmował się on między innymi materiałami dotyczącymi historii sztuki oraz dokumentacją czynności prawnych.

Niewielki ekskurs poświęcił Jungbluth najstarszym kronikom zakonnym (ss. 28—29), by następnie skoncentrować się na okresie najbujniejszego rozwoju piśmiennictwa krzyżackiego w czasach wielkiego mistrza Lutera ks. Brunzshwiku (1331—1335) i jego następcy Dytrycha von Altenburg (1335—1341). W tej części artykułu dość wyczerpująco przedstawił główne tendencje krzyżackich przekazów historiograficznych, powstających co najmniej przy poparciu, jeśli nie przy współudziale, dostojników zakonnych. Duże zasługi miał w tej dziedzinie wielki mistrz Luter, uważany przez współczesnych za czynnego twórcę (s. 31). Tezy autora są powtórzeniem znanych już faktów. Należy jednak żałować, że Jungbluth nie powiązał osobistych zasług wielkiego mistrza Lutera z faktem powstania tak zwanej małej kancelarii wielkich mistrzów, z której istnieniem spotykamy się od czasów rządów wielkiego mistrza Wenera von Orseln. Kancelaria ta już wkrótce osiągnęła stosunkowo wysoki szczebel rozwoju, ponieważ z lat 1337—1358 pochodzi pierwsza księga wpisów. W początkach XIV wieku istniała też wysoko zorganizowana kancelaria biskupstwa sambijskiego, a w Prusach Dolnych powstały niektóre ze znanych obecnie kronik. Zbadanie powiązań istniejących między powstającymi ośrodkami administracyjno-kancelaryjnymi i ich personelem a zachowanymi z owych czasów utworami, często anonimowymi, mogłoby dać interesujące rezultaty. Na obecnym jednak etapie badań zarówno dyplomatyczno-kancelaryjnych, jak też czysto literackich, trudno byłoby rozpatrywać tę kwestię. Zagadnienie to można będzie przeanalizować szerzej dopiero po gruntowniejszym przebadaniu zarówno problemów kancelaryjnych, jak i literackich.

Autor miał trudności z właściwym sklasyfikowaniem literatury zakonnej, dla której pożywkę stanowił stary testament. Praktycznym celem tej literatury było służyć przykładem i upowszechnianie wzorów moralnych godnych naśladowania i odpowiadających wymogom stawianym przez zakon. Wiadomo przecież, że fragmenty niektórych znanych kronik krzyżackich były odczytywane w czasie posiłków, stąd też miały znaczną siłę oddziaływania na Krzyżaków.

Artykuł Jungblutha mimo swoich braków może stanowić pewną zachętę do podjęcia dalszych badań nad tym ciekawym zagadnieniem.

Maksymilian Grzegorz

Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklungen und Funktionen. Herausgegeben von Wilhelm Rausch im Auftrage der Österreichischen Arbeitskreises für Stadtgeschichtsforschung, Beiträge zur Geschichte der Städte Mitteleuropas, Bd. 2, Linz/Donau 1972, ss. XIV, 400.

Współczesna historiografia europejska darzy coraz większym zainteresowaniem całokształt dziejów miast od ich powstania po dzień współczesny. Na czoło wszystkich poczynań inspirowanych procesy poznawcze wysunęły się periodyczne konferencje historyków europejskich w Linzu czy też wspólne geograficzno-urbanistyczne i historyczne badania nad wybranymi miastami z poszczególnych krajów Republiki Federalnej Niemiec w XVIII wieku, podjęte zresztą dopiero od niedawna z myślą o kontynuowaniu w najbliższych dziesięcioleciach. Również w Polsce problematyka ta cieszy się znacznym zainteresowaniem. Już bowiem w latach pięćdziesiątych podjęto badania nad planami katastralnymi miast, a także prowadzono prace nad uposażeniem ziemskim wielkich miast handlowych. Badano również kwestie ustrojowe. Prace te w Polsce były jednak prowadzone wyłącznie indywidualnie.

Na tym tle konferencje w Linzu poświęcone miastom środkowoeuropejskim znalazły największy oddźwięk i uznanie w kregach historyków z naszego kontynentu i wniosły, jak dotychczas, dwa okazałe tomy wydane w serii „Beiträge zur

² G. Eis, *Die Literatur im Deutschen Ritterorden und in seinen Einflussgebieten*, Ostdeutsche Wissenschaft, Jahrbuch des Ostdeutschen Kulturrates, Bd. 9. München 1962.

Geschichte der Städte Mitteleuropas" pod auspicjami Österreichischen Arbeitskreises für Stadtgeschichtsforschung, pod redakcją Wilhelma Rauscha. Pierwszy z tomów wydany w 1963 roku nosi tytuł *Miasta środkowoeuropejskie w XII i XIII wieku (Die Städte Mitteleuropas im 12. und 13. Jahrhundert)*. Powstał w wyniku zjazdu poświęconego tej problematyce w 1961 roku, który zorganizowało archiwum miejskie w Linzu. Funkcje organizatora przejęło następnie założone w 1969 roku w Linzu Austriackie Koło Pracy do Badań Historii Miast (*Österreichischer Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung*). Towarzystwo to zorganizowało drugi z kolei zjazd w Linzu w 1971 roku poświęcony wyłącznie stosunkom zachodzącym między miastami, a zwierzchnią władzą feudalów w XIV wieku (*Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert*). Rezultatem tego zjazdu jest recenzowany tom, zawierający przedruki wygłoszonych referatów oraz tak zwanych głosów w dyskusji z niezbędnym wprowadzeniem, a także podsumowaniem dorobku zjazdu. Ogółem w tomie tym wydrukowano aż 15 referatów, których autorami są Hans Patze, Karlheinz Blaschke, Jiří Kejř, Johannes Bischoff, Wojciech M. Bartel, Erik Fügedi, András Kubinyi, Karl Gutkas, Peter Csendes, Wilhelm Störmer, Jürgen Sydow, Horst Rabe, Wilhelm Neumann, Karl Mommsen i Herbert Knitter. Ten międzynarodowy zespół autorów zagwarantował, proporcjonalnie do swego składu narodowościowego, poruszenie problematyki miejskiej polskiej, czeskiej, węgierskiej, austriackiej i niemieckiej, przy uwzględnieniu rozległego wachlarza zagadnień, w szczególności istnienia ścisłych związków między miastami a ich zwierzchnią władzą feudalną. Na bardzo szerokim tle porównawczym zaprezentowano stopniową ewolucję postaw, zachodzącą w stanowisku miast i władców feudalnych. Nie zabrakło też innych istotnych spraw, jak kwestie rozwoju gospodarczego i społecznego miast czy też problemów ustrojowych. Wszelkie te zagadnienia rozpatrzone w kontekście porównawczym, stwarzając w ten sposób dogodne warunki do dalszych badań nad tą problematyką.

Na uwagę historyków polskich zasługują w szczególności dwie prace, a mianowicie Wojciecha M. Bartela *Miasto i państwo w Polsce w XIV wieku (Stadt und Staat in Polen im 14. Jahrhundert)* i Hansa Patzego *Tworzenie rezydencji władców w Rzeszy w XIV wieku (Die Bildung der landesherrlichen Residenzen im Reich während des 14. Jahrhunderts)*. Obie one dotyczą bowiem w całości lub w części obecnego terytorium państwowego Polski. Referat W. M. Bartela omawiający zagadnienie zależności i związków łączących miasta polskie z państwem porusza na wstępie sporną w historiografiach polskiej i niemieckiej kwestię początków miast, stojąc na gruncie tezy o ich rodzimej genezie przeciw lansowanej w historiografii niemieckiej teorii kolonialnej. W tym wypadku praca W. M. Bartela wzbogaca znane już tezy polskie, zwłaszcza w sprawie poprzedników miast, takich jak rynek i gród, wskazujących na ewolucyjną teorię ich powstania. Następnie autor omawia kwestię powstania miast do około połowy XIII wieku oraz ich rolę polityczną w państwie polskim w końcu XIII i w XIV wieku. W konkluzji swych rozważań Bartel stwierdza, że polska historiografia przyjęła tezę, iż tak zwana kolonizacja na prawie niemieckim nie stanowiła podstawy do zakładania miast w średniowiecznej Polsce, lecz przyspieszyła jedynie rozwój istniejących już centrów miejskich. Gdy chodzi natomiast o rolę polityczną mieszczaństwa, to autor nie bez racji podkreśla, że w czasie panowania króla Kazimierza Wielkiego i jego następców w XIV wieku polskie mieszczaństwo przeżyło okres największego rozkwitu i równocześnie zaznacza, że czasy późniejsze przyniosły wyraźne uwstecznienie tych pozytywnych tendencji. Przyczyn widocznego zahamowania dopatruje się Bartel w pasywnym postawie polskiego mieszczaństwa, a przede wszystkim tej jego części, która wywodziła się z miast królewskich. W związku z tym nie uzyskało ono w ślad za rycerstwem przywileju królewskiego na wzór koszyckiego z 1374 roku. W XV wieku proces ten doprowadził do jeszcze większego rozwarstwienia na niekorzystny miast. Artykuł W. M. Bartela stanowi pewne podsumowanie dotychczasowego dorobku w tej specjalności. Zastrzeżenia, jakie można by zgłosić do ujęcia kwestii recepcji prawa chełmińskiego w miastach polskich (ss. 137 n.), nie umniejszają dorobku tego autora.

Rozprawka Hansa Patzego, choć w tytule ograniczona do rozważań nad kwestią tworzenia rezydencji feudalnych władców w Rzeszy niemieckiej, w rzeczywistości porusza także zagadnienie powołania do życia rezydencji w państwie krzyżackim w Prusach, traktując Prusy krzyżackie jako jeden z krajów Rzeszy. Pozostawiając na uboczu kwestie ustrojowe, jakie wyłaniają się przy tego rodzaju podejściu do

zagadnień związków publiczno-prawnych, łączących Rzeszę z zakonem krzyżackim i jego państwem, z uwagi na wciąż jeszcze istniejące kontrowersje pomiędzy historykami polskimi i niemieckimi w poglądach na te sprawy, należy z uwagą potraktować wywody Patzego i ogromnie rozbudowaną argumentację dowodową, zawierającą sporą garść informacji czysto erudycyjnych. Punktem wyjścia do jego rozważań stało się zagadnienie powstania królestw oraz ich stolic jako ośrodków skupiających zwierzchnią władzę państwową. Od stolic odróżnia autor niekiedy miejsca pobytu dworu panującego, to jest jego rezydencje. Sporo uwagi poświęca też Patze zmianom zachodzącym w gospodarce wiejskiej i w rozwoju miast niemieckich, a także strukturze władzy panującego. Dopiero w następnej kolejności omawia proces powstawania rezydencji władców w wiekach XII i XIII, by na podstawie licznych przykładów wybranych z poszczególnych krajów Rzeszy i państwa krzyżackiego ukazać wszelkie ważniejsze komponenty społeczno-gospodarcze i polityczne tej kwestii, a także dać próbę odpowiedzi na liczne pytania dotyczące przeobrażeń zachodzących w sposobie sprawowania władzy w Rzeszy w XIV wieku. Patzemu w tym wypadku chodzi między innymi o namacalne uchwycenie momentu przekształcania się wędrującego dworu władcy w stabilną administrację, dysponującą własną siedzibą, kancelariami itp. Autor przy tym wyraźnie rozróżnia administrację posługującą się dokumentacją czynności prawnych od administracji, która tego etapu rozwojowego nie osiągnęła.

Nie wnikając bliżej w sprawy Rzeszy, należy nieco uwagi poświęcić kwestii utworzenia rezydencji zakonu w Malborku. Można — jak sądzę — przyjąć wywody odnoszące się do wyboru właśnie Malborka (ss. 11 n.) jako miejsca, które wielki mistrz uznał za swoją stałą siedzibę. Autor słusznie dowodzi, że Gdańsk nie był przecież przed 1309 rokiem miastem zakonu, Królewiec zagrożony był od strony Litwy, a Toruń i Chełmno, chociaż przeżywały okres wielkiego rozwoju, przysparzały zakonowi sporo trudności. W wypadku Torunia, czego autor nie uwzględnia, na skutek lokacji Nowego Miasta postąpił jednak zakon w sposób identyczny, jak czyniono to na terenie Rzeszy, by ułatwić sobie ingerowanie w sprawy miast. Utworzenie rzeczywistej rezydencji i stolicy państwa krzyżackiego wiąże jednak autor głównie z powstaniem administracji posługującej się dokumentacją czynności prawnych, a więc administracją wyższego rzędu. Najpóźniej, bo około 1400 roku, pisze Patze, musiało nazbierać się tyle materiału aktowego, że przenoszenie się władz zwierzchnich z miejsca na miejsce nie było możliwe. Ponadto uważa on, że w Malborku skupiła się większość wielkich dostojników zakonnych oraz wiele urzędów. Powstałe połączenia pocztowe musiały mieć swoje stałe miejsca odniesienia. Niebagatelny wpływ na fakt posiadania stałej rezydencji miały też pewne zalecenia statutowe dotyczące choćby dorocznych posiedzeń. Niektóre z tych szczegółowych sugestii autora budzą jednak zastrzeżenia. Wiadomo na przykład, że wielcy mistrzowie posiadając stałą rezydencję wizytowali dość często poszczególne rejony kraju, a korespondencję, która docierała do Malborka, kierowano do miejsca pobytu wielkiego mistrza. Nie ma też dowodów na to, by administracja krzyżacka miała charakter „resortowy”, jak można by sądzić z tekstu pracy Patzego. Z całą pewnością wiadomo, że godność wielkiego szpitalnika była czysto nominalna. Wysoko rozwiniętą kancelarię posiadał zaś zakon już w końcu pierwszej połowy XIV wieku. Wówczas też powstało z całą pewnością archiwum zakonu. Na podstawie tych danych wydaje się możliwe przesunięcie momentu „osiedlenia się” władzy w państwie krzyżackim na pierwszą połowę XIV wieku.

Mimo pewnych nieścisłości artykułu Patzego, stanowiący pierwszą próbę poprzędającą bardziej dogłębne ujęcie przedstawionych zagadnień, wnosi sporo nowych problemów badawczych. Konieczne wydaje się jedynie znacznie wszechstronniejsze wykorzystanie istniejącej literatury historycznej. Ten ostatni postulat dotyczy szczególnie dorobku historiografii polskiej, którą autor całkowicie pominał.

Zaprezentowane referaty z drugiej konferencji w Linzu poświęconej średniowiecznym miastom środkowoeuropejskim w XIV wieku przedstawiają wagę problemów omawianych i dyskutowanych w czasie jej posiedzeń. Nieco liczniejszy udział przedstawicieli nauki polskiej w pracach tej konferencji wydaje się niezbdny.

Maksymilian Grzegorz